

การบูรณาการหลักพุทธธรรมกับการพัฒนาผู้ด้อยโอกาส ในจังหวัดขอนแก่น*

Integrating Buddhist Principles with The Development of The Underprivileged Person in Khon Kaen Province

อุบลรัตน์ พลวัฒนา สุวรรณโค, ประยงค์ แสนบุราณ และประเสริฐ ชมพรมมา

Ubonrat Pholwattana Suwannako, Prayong Saenburan and Prasert Chompomma

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน, ประเทศไทย

Mahamakut Buddhist University, Isan Campus, Thailand

Corresponding Author, E-mail: tigersuperhero@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาหลักพุทธธรรมกับการพัฒนาผู้ด้อยโอกาส 2) ศึกษาหลักพุทธธรรมกับการพัฒนาผู้ด้อยโอกาส 3) บูรณาการหลักพุทธธรรมในการพัฒนาผู้ด้อยโอกาส 4) นำเสนอแนวทางและองค์ความรู้เกี่ยวกับการบูรณาการหลักพุทธธรรมกับการพัฒนาผู้ด้อยโอกาสในจังหวัดขอนแก่น โดยศึกษาจากพระไตรปิฎก เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและการสัมภาษณ์เชิงลึก วิเคราะห์เนื้อหาพร้อมทั้งนำเสนอ ตามลำดับ

ผลการวิจัยพบว่า

1. หลักพุทธธรรมกับการพัฒนาผู้ด้อยโอกาส ได้แก่ วุฑฒิธรรม 4, สังคหวัตถุ 4, ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ 4, อธิติบาท 4 และสุจริต 3
2. หลักพุทธธรรมกับการพัฒนาผู้ด้อยโอกาสในจังหวัดขอนแก่น คือ 1) การศึกษาและการอบรม 2) ส่งเสริมการเข้าร่วมกิจกรรมสังคม 3) การส่งเสริมงานและอาชีพ 4) การเปิดโอกาสทางเศรษฐกิจ 5) การส่งเสริมเสรีภาพและความยุติธรรม
3. บูรณาการหลักพุทธธรรมครั้งนี้ วุฑฒิธรรม 4 กับการพัฒนาด้านการศึกษาและการอบรม สังคหวัตถุ 4 เพื่อการส่งเสริมเข้าร่วมกิจกรรมสังคม อธิติบาท 4 กับการพัฒนาด้านการส่งเสริมงานและอาชีพ ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ 4 เพื่อการส่งเสริมด้านเศรษฐกิจ และสุจริต 3 เพื่อส่งเสริมด้านเสรีภาพและความยุติธรรม

*ได้รับบทความ: 22 สิงหาคม 2567; แก้ไขบทความ: 19 ธันวาคม 2567; ตอรับตีพิมพ์: 27 ธันวาคม 2567

Received: August 22, 2024; Revised: December 19, 2024; Accepted: December 27, 2024

4. องค์ความรู้ใหม่เรียกว่า ได้แก่ เป้าหมาย (Target) 5 กลุ่ม แยกเป็นรายด้าน (Each side) 5 ด้าน บูรณาการด้วยหลักพุทธธรรม (Principles) 5 ประการ และ เพื่อให้เกิดผลลัพธ์ (Result) 5 ข้อ

คำสำคัญ: บูรณาการ; พุทธธรรม; พัฒนา

Abstract

The purposes of this research were: 1) to study theoretical concepts regarding the development of the underprivileged, 2) to study Buddhist principles related to the development of the underprivileged 3) to integrate Buddhist principles in the development of the underprivileged. Opportunities 4) to present guidelines and knowledge about integrating Buddhist principles with the development of the underprivileged in Khon Kaen province by studying from the Tripitaka relevant research documents and in-depth interviews analyze content and present it accordingly.

The results revealed that:

1. Buddhist principles related to the development of the underprivileged in Khon Kaen Province include Vuddhi Dhamma 4, Sangkhahavatthu 4, Tittadhammikattha 4, Iddhipada 4 and Sujarit 3.

2. Concepts and theories regarding the development of the underprivileged are 1) education and training 2) promoting participation in social activities 3) promoting jobs and careers 4) opening economic opportunities 5) promoting freedom and justice.

3. Integrate the principles of Buddhism as follows: Vuddhi Dhamma 4 to develop education and training, Sangha Vatthu 4 to promote participation in social activities. Iddhipada 4 to develop the promotion of work and careers, Tittadhammikattha 4 to promote the economy and honesty, 3 to promote the aspect of freedom and justice.

4. A new body of knowledge was born called Model TEPR, consisting of 5 groups of Targets, separated into 5 Each Side, 5 Principles, and 5 Result.

Keywords: Integration; Buddhism; Develop

1. บทนำ

ในสภาพสังคมปัจจุบัน ปัญหาสังคมเศรษฐกิจส่งผลให้เกิดความเหลื่อมล้ำในสังคมคนรวยมีจำนวนน้อย ความยากจนขยายความรุนแรงสู่ครอบครัวระดับชุมชน หมู่บ้าน เกิดปัญหาผู้ด้อยโอกาสในสังคม

เข้าไม่ถึงบริการภาครัฐ หรือตกเกณฑ์รายได้เฉลี่ยของประชากร โดยในเดือนกุมภาพันธ์ 2565 มีจำนวนสมาชิกครัวเรือนของนักเรียนยากจนพิเศษทั้งหมด 5,228,536 คน มีครัวเรือนที่มีภาระพึ่งพิงอยู่มากถึงร้อยละ 51.95 และในหนึ่งครัวเรือนนั้นอาจมีภาระพึ่งพิงได้หลายรูปแบบ อาทิ มีสัดส่วนผู้สูงอายุเกิน 60 ปี ร้อยละ 27.95 มีผู้ว่างงานอายุ 15-65 ปี ร้อยละ 21.53 เป็นพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยว ร้อยละ 14.55 คนพิการ ร้อยละ 7.01 ทำให้เด็กๆ ต้องออกจากระบบการศึกษาทั้งชั่วคราวและถาวร เพื่อหาเลี้ยงสมาชิกครอบครัวที่มีภาระพึ่งพิงอยู่บ่อยครั้ง นักเรียนยากจนหรือด้อยโอกาส มีความเสี่ยงที่จะหลุดออกจากระบบการศึกษา ต้องแบกรับภาระค่าใช้จ่ายด้านการศึกษาสูงมากเมื่อเทียบกับรายได้ ค่าใช้จ่ายสูงกว่า ครอบครัวคนรวยถึง 4 เท่า (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2565) ระบบบริหารจัดการข้อมูลการพัฒนาคนแบบชี้เป้า หรือ TPMAP (Thai People Map and Analytics Platform) ได้รายงานข้อมูลภาพรวม “คนจน” ของประเทศไทย ในปี 2565 พบว่า มีอยู่ด้วยกัน 1,025,782 คน จากประชากรสำรวจ 36,103,806 คน ตามข้อมูล TPMAP ซึ่งเป็นระบบที่ถูกพัฒนาขึ้นร่วมกันของสำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) และศูนย์เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์และคอมพิวเตอร์แห่งชาติ กระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม ได้เก็บข้อมูลคนจนรวมไปถึงข้อมูลอื่น ทั้งเด็กแรกเกิด การศึกษา ผู้สูงอายุ และการพัฒนาสภาพที่อยู่อาศัย (ฐานเศรษฐกิจดิจิทัล, 2565) บัณฑิตสวัสดิการแห่งรัฐ บัตรคนจน หลังจาก กระทรวงการคลัง เปิดให้ผู้มีสิทธิลงทะเบียนรอบใหม่ไปแล้วก่อนหน้านี้ และมีผู้ยืนยันตัวตนตรวจสอบสถานะผ่านทั้งหมดกว่า 13 ล้านราย สาเหตุที่ผู้กระทำความผิดกลับมากระทำผิดซ้ำคดี ยาเสพติด หรือคดีเกี่ยวกับทรัพย์สินมาจากปัญหาด้านเศรษฐกิจเป็นปัญหาหลัก โดยผู้ที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาดังกล่าวข้างต้น ส่วนมากเป็นบุคคลด้อยโอกาส ขาดโอกาสในสังคม ต้องดิ้นรนลักเล็กขโมยน้อย เพื่อให้ตนเองและคนในครอบครัวได้มีกินเป็นการดำเนินชีวิตที่ไม่มีทางเลือก หากสังคมไม่ช่วยเหลือและให้โอกาสแก่ผู้ที่ขาดโอกาสเช่นนี้

สังคมนั้นยังคงมีข้อบกพร่องอยู่อีกมากมายโดยเฉพาะในเรื่องของรูปแบบของการเปลี่ยนแปลงนั้น มนุษย์ที่เกิดมาในโลกนี้ก็อยู่รวมกันเป็นสังคมตั้งแต่สังคมครอบครัวจนถึงสังคมระดับโลก มีความแตกต่างกันตามความเชื่อในทางศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี มีความเป็นอยู่ที่แตกต่างกัน เมื่อมนุษย์อยู่รวมกันเป็นสังคมก็ย่อมเกิดปัญหาตามมา เช่นที่อยู่อาศัยไม่เพียงพอ อาหารไม่เพียงพอ อันนี้เป็นปัจจัยภายนอก แต่ที่สำคัญคือปัจจัยภายใน คือ ปัญหาที่เกิดจากจิตใจ เช่น ความอิจฉาริษยา ความต้องการทางทรัพย์สินสมบัติ ความต้องการอำนาจอยากเป็นใหญ่เหนือผู้อื่น เกิดการก่ออาชญากรรม เป็นต้น จากปัญหาสังคมดังกล่าว จึงเกิดกลุ่มคนที่เป็นผู้ด้อยโอกาสทางสังคม คือ คนเร่ร่อน ผู้ไม่มีสถานะทางทะเบียนราษฎร ผู้พันโทขี้ดื้อ HIV ผู้ป่วยเอดส์ และครอบครัวผู้ได้รับผลกระทบ เด็กด้อยโอกาส ปัญหาสังคมเศรษฐกิจส่งผลให้เกิดความเหลื่อมล้ำในสังคม ความยากจนขยายความรุนแรงสู่ครอบครัวระดับชุมชน หมู่บ้าน เกิดปัญหาผู้ด้อยโอกาสในสังคม จากปัญหาสังคมที่กล่าวมาข้างต้นหากปล่อยไว้ไม่แก้ไขก็จะทำให้สังคมได้รับผล

กระทบอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แม้จะมีการนำกฎหมายมากำกับควบคุมดูแลแล้วก็ตาม แต่นั่นก็ยังไม่เพียงพอ เพราะยังคงมีผู้ด้วยโอกาสทางสังคมเกิดขึ้นอยู่ทุกยุคสมัย

การนำหลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนามาบูรณาการใช้ในการแก้ปัญหาจึงเป็นอีกหนึ่งแนวทางการแก้ไข เพราะพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สำคัญศาสนาหนึ่งของโลก และถือเป็นศาสนาที่มีผู้นับถือมากที่สุดในประเทศไทย เป็นที่พึ่งทางใจเวลาประสบกับปัญหาในชีวิต ผู้มีปัญญาย่อมสามารถนำหลักพุทธธรรมคำสอนนำพาชีวิตให้ไปสู่เป้าหมายที่ตนได้ตั้งไว้ พระพุทธศาสนาจึงเป็นเสมือนประทีปส่องโลกให้สว่างไสวด้วยความรู้แจ้ง และยังสอนให้มนุษย์รักสามัคคี มีความยุติธรรมต้องการปฏิบัติแต่สิ่งที่ถูกต้อง มีความเมตตากรุณาช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ช่วยเหลือผู้ที่อ่อนแอกว่า ไม่อิจฉาริษยา พยาบาทต่อกัน และต้องเลือกใช้หลักพุทธธรรมในพระพุทธศาสนาที่เหมาะสมกับผลที่จะได้สิ่งที่ปรารถนาอย่างถูกต้อง ด้วยความไม่ประมาทในชีวิตมีการดำเนินชีวิตตามแนวทางพระพุทธศาสนา เพื่อให้เกิดความสันติสุขของตนเองและสังคม รู้จักผิดชอบชั่วดี การทำให้บ้านเมืองมีความสงบสุขเรียบร้อย มีศีลธรรมประจำใจ ไม่เอารัดเอาเปรียบผู้อื่น จึงนับได้ว่าเป็นภาระหน้าที่อันสำคัญยิ่งของพระสงฆ์ซึ่งต้องให้การสงเคราะห์ประชาชนให้พ้นจากความทุกข์ยาก โดยวิธีการที่พระสงฆ์สอนยังไม่ได้สดับเล่าเรียนให้ได้สดับเล่าเรียน ชี้แจงให้เข้าใจในสิ่งที่ได้เล่าเรียน และบอกทางสวรรค์บอกทางอันพ้นจากทุกข์สภาพปัจจุบัน และปัญหาเกี่ยวกับวิถีพุทธของชุมชนตามหลักพุทธธรรม การใช้หลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นแกนไม่มีการดำเนินการอย่างเป็นรูปธรรม ข้าราชการพระพุทธศาสนาถูกย้ายโดยกลุ่มบุคคลที่มีบทบาททางสังคมและชี้นำสังคม มีมวลชนร่วมด้วยเป็นเครือข่าย อย่างไรก็ตามความยาก ทั้งที่ความเป็นจริง คือ วัดในพระพุทธศาสนาเป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นศูนย์กลางที่รวมจิตใจของประชาชน ส่วนพระซึ่งเป็นตัวแทนของวัด เป็นผู้นำทางจิตใจของประชาชน เป็นศูนย์กลางร่วมแห่งความเชื่อถือ การร่วมมือกันเป็นที่ประกอบพิธีกรรมหรือให้บริการด้านนี้ แต่ที่สำคัญที่สุดคือความรู้สึกรักของประชาชนว่าพระสงฆ์เป็นผู้มีสติปัญญารอบรู้วิชาการต่างๆ ทุกอย่างเหนือกว่าประชาชนทั่วไป สามารถเป็นที่ปรึกษาและนาขวบ้าน เป็นเครื่องรักษาความเคารพนับถือได้ยังยืนมั่นคงยิ่งปัจจัย 3 อย่าง ที่เชิดชูฐานะของพระสงฆ์ในสังคมคือ ความบริสุทธิ์ ความเสียสละบำเพ็ญประโยชน์และความเป็นผู้นำทางสติปัญญา ในด้านการให้การศึกษา พระสงฆ์จะหาการอบรม สั่งสอน แนะนำผู้อื่นให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยดี ซึ่งอาจต้องอาศัยความรู้ทางโลกและทางธรรม เป็นการสืบต่อประเพณีในสังคมไทย ภาระหน้าที่สำคัญของพระสงฆ์ที่มีต่อสังคมไทยคือพระสงฆ์ทำหน้าที่สงเคราะห์เป็นหลักงานสงเคราะห์นี้พระสงฆ์จะทำได้โดยตรงคือการสงเคราะห์จิตใจเป็นหลัก ส่วนการสงเคราะห์ทางวัตถุโดยอ้อม ด้วยการแนะนำชักจูงผู้อื่นให้กระทำหรือนำสิ่งของมาบริจาคแบ่งปันกัน แต่เป็นกิจกรรมชั่วคราว ส่วนการสงเคราะห์ทางจิตใจของพระสงฆ์ที่ทำได้ ดังนี้ 1) การให้คำแนะนำทางจิตใจเป็นที่ปรึกษาเกี่ยวกับปัญหาต่างๆ 2) การเป็นที่พึ่งให้ความร่วมมือทางจิตใจ ด้วยการประพฤติตนเป็นตัวอย่าง ตลอดจนสถานที่ของวัดสงฆ์เป็นองค์ประกอบ

ด้านที่จะเล็งจิตใจ 3) การให้คำแนะนำปรึกษาด้านอื่นๆ เช่น ทางด้านวิชาการ 4) ในสังคมชนบทที่กำลังพัฒนา พระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้นำในท้องถิ่นจะเป็นผู้ชี้ช่องทาง เสนอแนะ ให้ความคิดริเริ่ม ตลอดจนเป็นที่ปรึกษาแก่ชาวบ้านได้ 5) การสงเคราะห์บำรุงขวัญ เป็นบทบาทในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งจำเป็นสำหรับประชาชนทั่วไปเพื่อเป็นสิ่งประโลมจิตใจ (พระราชวรมนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), 2563) ในการดำเนินชีวิตในแต่ละวันนั้น ทุกคนจะต้องพบกับเหตุการณ์ที่ทำให้เกิดความสุข ความทุกข์ด้วยกันทั้งนั้น ซึ่งเมื่อประสบกับความทุกข์แล้ว หากสามารถช่วยตนเองได้ก็ไม่มีปัญหาใดๆ แต่หากเป็นเรื่องที่เหลือบ่ากว่าแรงก็ต้องขอความช่วยเหลือจากผู้อื่น หากได้รับความช่วยเหลือก็แสดงว่าคนๆ นั้นมีน้ำใจช่วยเหลือ หรือบางคนอาจไม่ต้องให้มีการร้องขอ ก็จะเข้าไปให้ความช่วยเหลือโดยไม่หวังสิ่งตอบแทน เป็นการแสดงถึงความเมตตา กรุณา ที่เพื่อนมนุษย์มีต่อกัน ศีลธรรมคือสิ่งที่มีในมนุษย์ทำให้มนุษย์มีความแตกต่างจากสัตว์เดรัจฉาน ทำให้รู้ว่าอะไรควรทำไม่ควรทำ รู้จักผิดชอบชั่วดี การทำให้บ้านเมืองมีความสงบสุขเรียบร้อย จึงจำเป็นต้องทำให้ประชาชนมีศีลธรรมประจำใจ ไม่เอารัดเอาเปรียบผู้อื่น ด้วยเหตุผลดังกล่าวมาในภาวะเศรษฐกิจและสังคมในปัจจุบันนี้ จึงจำเป็นต้องนำหลักพุทธธรรม มาใช้กับการแก้ไขปัญหาต่างๆ ใช้ในการดูแลช่วยเหลือคนด้อยโอกาสในหมู่บ้าน ชุมชน ตำบล อำเภอ จังหวัด ให้มีชีวิตที่ดีได้รับความกรุณาจากเพื่อนบ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน ผู้นำหมู่บ้าน ผู้นำชุมชน หน่วยงานราชการต่างๆ รวมถึงหน่วยงานเอกชน สมาคม มูลนิธิ ที่ต้องช่วยกันในระดับหมู่บ้านชุมชนจนถึงระดับจังหวัด เมื่อทุกจังหวัดดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพ จะส่งผลจนถึงในระดับชาติ เกิดสังคมที่น่าอยู่ สังคมที่มีเมตตากรุณาต่อกัน เป็นสังคมที่เอื้ออาทร ช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาส ในภาวะเศรษฐกิจและสังคมในปัจจุบันนี้ จึงจำเป็นต้องนำหลักพุทธธรรม มาใช้กับการแก้ไขปัญหา ใช้ในการดูแลช่วยเหลือคนด้อยโอกาสในหมู่บ้าน ชุมชน ตำบล อำเภอ จังหวัด ให้มีชีวิตที่ดี เมื่อดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพ จะส่งผลจนถึงในระดับชาติ เกิดสังคมที่น่าอยู่ สังคมที่มีเมตตากรุณาต่อกัน เป็นสังคมที่เอื้ออาทร ช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาส ทำให้เกิดความอยู่ดีมีสุขของประชาชนคนไทยซึ่งอยู่ในทุกแห่งหนในพื้นที่แผ่นดินไทย ทุกคนมีความสุขจะได้มีแรงพลังในการสร้างความเจริญให้เกิดแก่ชาติบ้านเมืองสืบไป

การพัฒนาศักยภาพผู้ด้อยโอกาสทางสังคม จะต้องมีการช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาสในสังคม โดยเจตนา มุ่งหวังให้ผู้อื่นพ้นจากความทุกข์ยากลำบาก โดยไม่หวังสิ่งตอบแทน เป็นการที่ผู้ใหญดูแลผู้น้อย ผู้ที่เกิดก่อนหรือผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่า ผู้ที่มีโอกาสได้รับการศึกษาดีกว่าได้แบ่งปันความสุขให้กับผู้ด้อยโอกาสในสังคมซึ่งทุกคนไม่สามารถเลือกเกิดได้ แต่ทุกคนที่ด้อยโอกาสควรได้รับการช่วยเหลือดูแลจากเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน เพื่อที่จะทำให้อยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข และเป็นทรัพยากรที่มีค่าของสังคม สืบสานเจตนาความเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ ส่งต่อให้บุตรหลานและคนในหมู่บ้านชุมชน ทำให้เป็นหมู่บ้านชุมชน ที่มีความเจริญทางด้านจิตใจ สังคมที่ประกอบไปด้วยผู้ที่มีจิตใจใฝ่ธรรม การอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขได้ปฏิบัติหน้าที่ของตนเอง โดยเป็นการบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น ถือเป็นหนึ่งในการทำบุญ

ในทางพระพุทธศาสนา เป็นการปฏิบัติหน้าที่ของพุทธศาสนิกชน และในขณะเดียวกันก็ส่งเสริมให้พระพุทธศาสนาอยู่คู่กับสังคม ก่อให้เกิดความสงบสุขร่มเย็นในสังคม ตลอดจนประเทศชาติอย่างยั่งยืน ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษาเรื่อง การบูรณาการหลักพุทธธรรมในการพัฒนาผู้ด้อยโอกาสในจังหวัดขอนแก่น

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาผู้ด้อยโอกาส
2. เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาผู้ด้อยโอกาสในจังหวัดขอนแก่น
3. เพื่อศึกษาการบูรณาการหลักพุทธธรรมในการพัฒนาผู้ด้อยโอกาสในจังหวัดขอนแก่น
4. เพื่อนำเสนอแนวทางและองค์ความรู้ที่ได้จากการบูรณาการหลักพุทธธรรมกับการพัฒนาผู้ด้อยโอกาสในจังหวัดขอนแก่น

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยทำการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Analysis) หนังสือตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) มุ่งศึกษาวิเคราะห์ผลของการนำหลักพุทธธรรมมาบูรณาการกับการพัฒนาผู้ด้อยโอกาสในพื้นที่จังหวัดขอนแก่น โดยมีผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการสัมภาษณ์ คือ นักวิชาการด้านพระพุทธศาสนา นักสังคมสงเคราะห์ หน่วยงานเทศบาล อบต.พร้อมทั้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

วิธีดำเนินการวิจัย 4 ขั้นตอน ได้แก่ 1) ศึกษาหลักพุทธธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท ประกอบด้วย ศึกษาเอกสาร ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง 2) การสัมภาษณ์นักวิชาการด้านพระพุทธศาสนา นักสังคมสงเคราะห์ หน่วยงานเทศบาล อบต.พร้อมทั้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและผู้ด้อยโอกาสในพื้นที่จังหวัดขอนแก่น ด้วยการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Selection) และ 3) นำข้อมูลมาเรียบเรียง จัดหมวดหมู่ การวิเคราะห์ จะเริ่มจากการวิเคราะห์คำหลัก (Domain Analysis) ซึ่งเป็นคำหลักที่เกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์การวิจัยเมื่อทำการแยกประเด็นหลักได้เรียบร้อยแล้ว พร้อมทั้งเสนอแนวความคิดเห็นตามวัตถุประสงค์การวิจัยประกอบกับทัศนะของผู้วิจัย และ 4) นำเสนอแนวทางและองค์ความรู้เกี่ยวกับการบูรณาการหลักพุทธธรรมกับการพัฒนาผู้ด้อยโอกาสในจังหวัดขอนแก่น

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่ใช้ในการวิจัย เพื่อสำรวจข้อมูลเชิงลึกที่เป็นประโยชน์ในการวิจัยครั้งนี้ จะดำเนินการสัมภาษณ์เชิงลึกแบบมีโครงสร้าง ทำการสัมภาษณ์จำนวน 27 รูป/คน โดยแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มหลัก คือ 1) พระภิกษุผู้เชี่ยวชาญทางด้านพระพุทธศาสนาและปรัชญา 2) ผู้ทรงคุณวุฒิในหน่วยงานราชการ และ 3) กลุ่มประชาชนทั่วไป

แบบสัมภาษณ์ เป็นการสัมภาษณ์เกี่ยวกับการบูรณาการหลักพุทธธรรมกับการพัฒนาผู้ด้อยโอกาส และสภาพปัจจุบันของผู้ด้อยโอกาสในจังหวัดขอนแก่น โดยมีขั้นตอน การสร้างแบบสัมภาษณ์ คือ 1) ศึกษาแนวคิดและทฤษฎีจากเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อสร้างแบบสัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้าง 2) กำหนดกรอบแนวคิดในการออกแบบสัมภาษณ์ 3) ออกแบบแบบสัมภาษณ์ 4) สร้างแบบสัมภาษณ์จากกรอบแนวคิดในการออกแบบสัมภาษณ์ 5) นำแบบสัมภาษณ์ที่สร้างขึ้นมาเสนออาจารย์ที่ปรึกษาผู้เชี่ยวชาญเพื่อพิจารณา ตรวจสอบความถูกต้องตามเนื้อหา 6) นำแบบสัมภาษณ์ที่ผ่านการพิจารณาจากอาจารย์ที่ปรึกษาแล้วปรับปรุงแก้ไข 7) นำแบบสัมภาษณ์ให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความถูกต้องและความน่าเชื่อถือ 8) นำแบบสัมภาษณ์ที่แก้ไขแล้วจากผู้เชี่ยวชาญให้อาจารย์ที่ปรึกษาพิจารณาอีกครั้ง 9) นำแบบสัมภาษณ์ที่สมบูรณ์ส่งขอใบรับรองจริยธรรมการวิจัย จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 10) นำแบบสัมภาษณ์ไปสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

การเก็บรวบรวมข้อมูล มีขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ ดังนี้ 1) ผู้วิจัยขอหนังสือจากบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน เพื่อขอความอนุเคราะห์ในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการสัมภาษณ์ 2) นำหนังสือขออนุญาตสัมภาษณ์ และเอกสารที่จำเป็นเกี่ยวกับการวิจัยนำไปมอบให้ผู้ให้ข้อมูลสำคัญด้วยตนเอง 3) ให้ผู้ให้ข้อมูลสำคัญเป็นผู้กำหนดวัน เวลา และสถานที่ในการให้สัมภาษณ์ 4) เดินทางไปสัมภาษณ์และสัมภาษณ์ออนไลน์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญตามวัน เวลา และสถานที่นัดหมาย 5) เก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ด้วยการจดบันทึก ภาพนิ่ง และการบันทึกเสียง

การวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้ 1) ในการวิเคราะห์เอกสาร ผู้วิจัยทำการวิเคราะห์ตามกระบวนการในการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และวิเคราะห์เนื้อความ เพื่อให้เกิดการทำความเข้าใจเอกสารต่างๆ ได้อย่างเป็นขั้นตอน และมีการตีความ ค้นหาให้เชื่อมโยงกับจุดประสงค์ในการวิจัย ด้วยการทำการแยกแยะ จัดประเภท ตามความเหมาะสมกับเนื้อหาที่วิจัย 2) การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยการถอดเทปการบันทึกสัมภาษณ์ และข้อมูลจากการจดบันทึกในการสัมภาษณ์ จะถูกนำมาเรียบเรียงและตรวจสอบความสมบูรณ์ของข้อมูล นำข้อมูลจากข้อที่ได้มาเรียบเรียงจัดหมวดหมู่ เพื่อความสะดวกในการแยกประเด็น จากนั้นวิเคราะห์เริ่มจากการวิเคราะห์คำหลัก (Domain Analysis) ซึ่งเกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย

ชั้นนำเสนอผลงานการวิจัยผลที่ได้จากศึกษาและการวิเคราะห์ข้อมูลทั้งเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึกจะถูกนำมาแสดงในเชิงพรรณนา (Content Analysis Description) โดยเรียงลำดับนำเสนอจากผลที่ได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ปรากฏในบทที่ 2 นำเสนอผลที่ได้จากการสัมภาษณ์ที่ปรากฏในบทที่ 4 นำเสนอผลที่ได้จากการวิเคราะห์ข้อมูลที่ปรากฏในบทที่ 4 และนำเสนอบทสรุปผลการวิจัยอภิปราย และข้อเสนอแนะที่ปรากฏในบทที่ 5

4. สรุปผลการวิจัย

จากการวิจัยเรื่อง การบูรณาการหลักพุทธธรรมกับการพัฒนาผู้ด้อยโอกาสในจังหวัดขอนแก่น สามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

1. การศึกษาแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาผู้ด้อยโอกาส มีความเป็นมาและเกิดขึ้นด้วยเหตุผลหลากหลาย เช่น มีการตีความที่ผิดพลาดเกี่ยวกับเกณฑ์ของสังคม ระบบการศึกษาที่ไม่เป็นธรรม ข้อจำกัดในการเข้าถึงสิทธิและโอกาส ขาดแคลนทรัพยากรทางเศรษฐกิจ หรือสภาพแวดล้อมที่ไม่ส่งเสริมให้พัฒนาตนเองได้เต็มที่ เป็นต้น ความเป็นมาของผู้ด้อยโอกาสจึงเป็นส่วนผสมของปัจจัยหลายอย่าง que ส่งผลให้คนมีสภาพภูมิคุ้มกันที่น้อยกว่าในสังคมหรือชุมชนที่อยู่ในความต่ำด้อย ความหมายของผู้ด้อยโอกาสหมายถึง บุคคลหรือกลุ่มคนที่อยู่ในสภาพความขาดแคลนหรือขาดโอกาสในหลายๆ ด้าน อาจเป็นเรื่องการศึกษา การทำงาน สภาพอาชีพ สภาพเศรษฐกิจ สภาพสังคม หรือชีวิตอื่นๆ ที่ส่งผลให้ไม่มีโอกาสหรือทำอะไรให้ประสบความสำเร็จหรือพัฒนาตนเองตามความต้องการหรือความฝันของตนเองได้ อาจเกิดจากเหตุการณ์หรือสภาพแวดล้อมที่ไม่เป็นธรรม ขาดแคลนทรัพยากรหรือสิ่งสำคัญในการพัฒนาตนเอง

ประเภทของผู้ด้อยโอกาสเป็นผู้ที่ประสบปัญหาความเดือดร้อน และได้รับผลกระทบในด้านเศรษฐกิจสังคม การศึกษา สาธารณสุข การเมือง กฎหมาย วัฒนธรรม ภัยธรรมชาติและภัยสงคราม รวมถึงผู้ที่ขาดโอกาสที่จะเข้าถึงบริการขั้นพื้นฐานของรัฐ ตลอดจนผู้ประสบปัญหาที่ยังไม่มีองค์กรหลักมารับผิดชอบอันจะส่งผลให้ไม่สามารถดำรงชีวิตได้เท่าเทียมกับผู้อื่น โดยสำนักส่งเสริมสวัสดิภาพและพิทักษ์เด็ก เยาวชน ผู้ด้อยโอกาส และผู้สูงอายุ (สท.) กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (พม.) มีอยู่ 5 กลุ่ม ดังนี้ 1) คนยากจน 2) คนเร่ร่อน/ไร้ที่อยู่อาศัย 3) ผู้ไม่มีสถานะทางทะเบียนราษฎร 4) ผู้พันโทษ 5) ผู้ติดเชื้อ HIV/ผู้ป่วยเอดส์ (AIDS)/ครอบครัวที่ได้รับผลกระทบ

2. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาผู้ด้อยโอกาสนั้น คือ 1) การศึกษาและการอบรม: การส่งเสริมและสนับสนุนให้ผู้ด้อยโอกาสมีโอกาสเข้าถึงการศึกษา 2) ส่งเสริมการเข้าร่วมกิจกรรมสังคม: การส่งเสริมให้ผู้ด้อยโอกาสมีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมสังคมและเคลื่อนไหวในชุมชน 3) การส่งเสริมงานและอาชีพ: การส่งเสริมและสนับสนุนให้ผู้ด้อยโอกาสมีโอกาสเข้าถึงงานและอาชีพที่มีรายได้ที่มั่นคงและมีสิทธิตามกฎหมาย 4) การเปิดโอกาสทางเศรษฐกิจ: การสร้างโอกาสในด้านเศรษฐกิจ อาจเป็นการสนับสนุนให้ผู้ด้อยโอกาสเปิดกิจการของตนเอง และ 5) การส่งเสริมเสรีภาพและความยุติธรรม: การส่งเสริมความเสรีภาพและความยุติธรรมทางสังคม โดยไม่มีการแยกแยะหรือข้อจำกัดที่ไม่จำเป็น เพื่อให้ทุกคนมีสิทธิในการเข้าถึงสิ่ง โดยด้านความมั่นคงในเศรษฐกิจด้วยการดำเนินชีวิตตามหลักแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อสร้างความเข้มแข็งในด้านฐานรากของการดำรงชีวิต การสามารถเข้าถึงการบริการทางด้านสาธารณสุขอย่างทั่วถึงของผู้ด้อยโอกาสและควรเป็นการดูแลทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจไปพร้อมกันด้วย การส่งเสริมการเรียนรู้ในด้านกับการพัฒนาความรู้ความสามารถในด้านอาชีพซึ่งเป็นสิ่งสำคัญในการดำรงชีวิต การพัฒนาคุณภาพการ

ทำงานกับการพัฒนาฝีมือแรงงานให้มีประสิทธิภาพเพิ่มมากขึ้นและเพื่อช่วยเสริมสร้างโอกาสทางด้านอาชีพหรือการทำงาน การพัฒนาในเรื่องของการเสริมสร้างสภาวะแวดล้อมโดยรวมให้มีสภาพที่ดีขึ้น ทั้งในด้านการจัดการปัญหาด้านขยะที่อยู่ และสิ่งสำคัญที่สุดผู้ด้อยโอกาสควรควรได้รับโดยเฉพาะการได้รับการยอมรับจากคนในครอบครัว ในการให้โอกาสในการดำเนินชีวิตอย่างเป็นปกติสุข สร้างการยอมรับผู้ด้อยโอกาสจากคนในชุมชน ให้โอกาสในการดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนด้วย การสร้างความดีในเบื้องต้นให้เกิดขึ้นในชีวิตเพราะศีลเป็นรากฐานแห่งความประพฤติที่ดีงามซึ่งจำเป็นที่จะต้องส่งเสริมให้ผู้ด้อยโอกาส การส่งเสริมให้ผู้ด้อยโอกาสได้ใช้สมาธิหรือสติในการดำรงชีวิตนั้นจะเป็นการเสริมสร้างการดำรงชีวิตที่ไม่ประมาทและการใช้ปัญญาเป็นเครื่องพัฒนาคุณภาพชีวิตเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการพัฒนาคุณภาพชีวิต ที่ต้องการความมั่นคงอย่างสูงสุดเป็นสิ่งสำคัญเพราะการใช้ปัญญานั้นเป็นการพิจารณาถึงสิ่ง ในการดำรงชีวิตทุกขณะเพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน

3. หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาผู้ด้อยโอกาสในจังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นจังหวัดที่มีความสำคัญจังหวัดหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นศูนย์กลางในการเดินทาง ค้าขาย และการประกอบกิจการงานอื่นๆ รวมทั้งมีการพัฒนาไม่ว่าจะเป็นเทศบาลนคร เทศบาลเมือง พร้อมในเขตชนบท แม้ว่าการพัฒนานั้นจะมีมากเพียงใด ก็คงยังไม่เพียงพอและผู้คนที่ด้อยโอกาสนั้นยังคงมีอยู่และรอโอกาสจากส่วนงานราชการและผู้ที่ให้การสนับสนุนในโครงการ หากจะมองไปกว้างๆ ไม่เพียงแต่ใจเขตจังหวัดขอนแก่นเท่านั้นที่มีผู้ด้อยโอกาส ในจังหวัดอื่นๆ ก็คงยังมีอยู่ ดังนั้นการที่จะพัฒนาผู้ด้อยโอกาสนั้นต้องมีการพัฒนาที่มีความยั่งยืนและให้ผู้ด้อยโอกาสสามารถอยู่ในสังคมได้ การให้ความช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาสในเขตเทศบาลนครขอนแก่น ภายใต้โครงการ “คนขอนแก่นไม่ทอดทิ้งกัน” มีแรงบันดาลใจใน จากการพบเห็นสถานการณ์และสภาพสังคมไทยในปัจจุบันมีความสับสนวุ่นวาย เกิดวิกฤตเศรษฐกิจ อันเป็นที่มาของปัญหามากมายในสังคม เช่น เด็ก สตรี ผู้สูงอายุถูกทำร้าย ถูกทอดทิ้ง คนยากจน ผู้ด้อยโอกาส คนเร่ร่อนเพิ่มขึ้นการฉกชิงวิ่งราว การก่ออาชญากรรมที่เพิ่มมากขึ้น เป็นต้น โดยต้นเหตุหนึ่งของปัญหาที่เกิดขึ้นเพราะทุกวันนี้การดำรงชีวิตของคนในสังคมเปลี่ยนไปเป็นสังคมบริโภคนิยม ความเจริญทางวัตถุเข้ามาครอบงำความเจริญทางจิตใจ ทุกชีวิตต้องดิ้นรนแข่งขัน เพื่อให้ได้มาซึ่งเงินทองและชีวิตที่สุขสบาย ทำให้คนส่วนใหญ่ถึงแม้ตัวเอง ชีวิตคนรอบข้างไม่รับรู้ การให้ความรักความเอาใจใส่ดูแล การแสดงความห่วงใย ความเอื้ออาทรต่อกันเริ่มเหือดหาย สังคมเสื่อม สังคมบกพร่อง สังคมอ่อนแอซึ่งใครจะเป็นผู้ดูแลหากไม่ใช่คนในสังคมด้วยกันเอง

การพัฒนาผู้ด้อยโอกาสในจังหวัดขอนแก่นนั้น นอกจากหน่วยงานทางราชการแล้ว ยังมีภาคเอกชนที่เข้าช่วยเหลือเพื่อให้ผู้ด้อยโอกาสในจังหวัดขอนแก่น ได้รับโอกาสในด้าน อย่างเต็มที่ แม้กระนั้นแล้ว การพัฒนาผู้ด้อยโอกาสก็อาจจะยังไม่ทั่วถึง แต่การที่จะพัฒนานั้น ต้องคิดถึงหลักการพัฒนาแบบยั่งยืน คือการพัฒนาให้ผู้ด้อยโอกาส มีอาชีพ รายได้ และอยู่ในสังคมได้ อย่างมีความสุข ส่วนหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับการ

พัฒนาผู้ด้อยโอกาสในจังหวัดขอนแก่น มีดังนี้ คือ วุฒิธรรม 4, สังคหวัตถุ 4, อิทธิบาท 4, ญาณธัมมิกัตถประโยชน์ 4, สัจจิต 3

4. การบูรณาการหลักพุทธธรรมกับการพัฒนาผู้ด้อยโอกาสในจังหวัดขอนแก่น คือ การบูรณาการหลักวุฒิธรรม 4 กับการพัฒนาผู้ด้อยโอกาสในจังหวัดขอนแก่น ด้านการศึกษาและการอบรมโดยการฝึกอบรมและหาสถานที่ในการให้การศึกษาแก่กลุ่มผู้ด้อยโอกาสแต่ละกลุ่มตามความเหมาะสมทั้งนี้ต้องการการศึกษาต้องเน้นการปฏิบัติให้เกิดผลดีต่อผู้ด้อยโอกาสกล่าวคือในการให้ความรู้เรื่องการคบคนเลือกคบแต่คนที่จะนำไปในทางที่ดีแต่ถ้าเลือกไม่ได้ต้องไม่ปฏิบัติตามคนไม่ดี ต้องเน้นให้ผู้ด้อยโอกาสรับการแนะนำจากครู อาจารย์หรือบุคคลที่ได้เข้ามาให้การศึกษา แล้วให้เขาไตร่ตรองพิจารณานำสิ่งที่จำเป็นไปปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักปฏิบัติ ถูกต้องตามความมุ่งหมายเพื่อให้เกิดผลดีแก่ชีวิต นำไปสู่การเป็นอยู่ที่ดีในอนาคตได้

การบูรณาการหลักสังคหวัตถุ 4 กับการพัฒนาผู้ด้อยโอกาสในจังหวัดขอนแก่น ด้านการส่งเสริมเข้าร่วมกิจกรรมสังคม การทำตัวให้เข้ากันได้ เป็นเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุขกัน ไม่เอาเปรียบ ร่วมเผชิญ และแก้ปัญหาเพื่อประโยชน์สุขร่วมกัน ไม่ถือเราถือเขา รู้จักผูกมิตรกับผู้อื่น เช่น ในยามที่ตนตกทุกข์ได้ยากก็ไม่ทอดทิ้งยังช่วยเหลือ ย่อมเกิดความสุข และความสามัคคีในหมู่คณะ การสังคยสงเคราะห์ตามแนวทางพระพุทธศาสนา คือ การยึดเหนี่ยวจิตใจ ประสานหมู่ชนไว้ให้รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หรือการให้สังคยเกาะกุมค้ำค้ำกันอยู่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่แตกไม่กระจัดกระจาย ดังนั้น ความมุ่งหมายของสังคยสงเคราะห์ จึงไม่เป็นเพียงเอาอะไรไปให้เขา ไม่ใช่เอาบริการไปให้ เอาทรัพย์สินเงินทองไปให้ แต่หมายถึงการทำให้สังคยรวมใจกันผนึกยึดเหนี่ยวกันไว้ได้ การสังคยสงเคราะห์ จึงเป็นการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ที่ช่วยเหลือตนเองไม่ได้ เพื่อให้เขาสามารถช่วยเหลือตนเองได้ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับหลักพุทธธรรมในทางพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรงวางหลักแห่งการสงเคราะห์ไว้ และสามารถนำมาใช้ได้เป็นอย่างดี

การบูรณาการหลักอิทธิบาท 4 คือ ธรรมกับการพัฒนาผู้ด้อยโอกาสในจังหวัดขอนแก่น ด้านการส่งเสริมงานและอาชีพ ส่งเสริมให้ผู้ด้อยโอกาส ประกอบอาชีพสุจริต แนะนำในการประกอบวิชาชีพตามที่ผู้ด้อยโอกาสมีความถนัดและให้มีความพอใจ เต็มใจ มีความหมั่นเพียรในการทำงาน มีความเอาใจใส่ในการทำงาน และเข้าใจหลักในการทำงาน เพื่อจะได้ไม่ทำงานผิดพลาดและงานสำเร็จตามเป้าหมายที่ได้วางไว้ จนประสบความสำเร็จในที่สุด

การบูรณาการหลักญาณธัมมิกัตถประโยชน์ 4 คือ กับการพัฒนาผู้ด้อยโอกาสในจังหวัดขอนแก่น ด้านการเปิดโอกาสทางเศรษฐกิจ ให้ผู้ด้อยโอกาสความประพฤติดี ความหมั่นเพียรในการทำงานนั้นๆ จึงจะเกิดผลดี รู้จักรักษาทรัพย์สมบัติที่ตนหามาได้ มีความรู้ในด้านการใช้จ่ายอย่างประหยัด โดยใช้จ่ายในสิ่งที่ให้เกิดผลดีมากที่สุดและรู้จักเก็บออมไว้ ให้ผู้ด้อยโอกาสรู้จักการคบมิตรที่ดี ส่งเสริมให้ความรู้เกี่ยวกับการใช้ชีวิตแบบพอเหมาะสมควรรู้จักกำหนดรายได้และรายจ่ายเลี้ยงชีวิตแต่พอดี

การบูรณาการหลักสุจริต 3 กับการพัฒนาผู้ด้อยโอกาสในจังหวัดขอนแก่น ด้านการส่งเสริมเสรีภาพ และความยุติธรรม ได้แก่ กายสุจริต ความประพฤติชอบความประพฤติสุจริตทางกาย วาจาสุจริต ความประพฤติชอบด้วยวาจา มโนสุจริต ความประพฤติชอบด้วยใจ สุจริตทั้ง 3 ประการเป็นหลักพุทธธรรมที่ทำให้คนให้เจริญขึ้นพร้อมทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ กล่าวคือเป็นคน คิดดี พูดดี ทำดีนั่นเอง

5. อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง การบูรณาการหลักพุทธธรรมกับการพัฒนาผู้ด้อยโอกาสในจังหวัดขอนแก่น สามารถอภิปรายผลการวิจัยได้ดังนี้

1. การบูรณาการหลักคุณธรรม 4 กับการพัฒนาผู้ด้อยโอกาสในจังหวัดขอนแก่น ด้านการศึกษา และการอบรม พบว่า การฝึกอบรมและหาสถานที่ในการให้การศึกษาแก่กลุ่มผู้ด้อยโอกาสแต่ละกลุ่มตามความเหมาะสม ทั้งนี้ต้องการการศึกษาต้องเน้นการปฏิบัติให้เกิดผลดีต่อผู้ด้อยโอกาสกล่าวคือในการให้ความรู้เรื่องการคบคนเลือกคบแต่คนที่จะนำพาไปในทางที่ดีแต่ถ้าเลือกไม่ได้ต้องไม่ปฏิบัติตามคนไม่ดี ต้องเน้นให้ผู้ด้อยโอกาสรับการแนะนำจากครู อาจารย์หรือบุคคลที่ได้เข้ามาให้การศึกษาแล้วให้เขาไตร่ตรองพิจารณา นำสิ่งที่เห็นเป็นประโยชน์ไปปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักปฏิบัติ ถูกต้องตามความมุ่งหมายเพื่อให้เกิดผลดีแก่ชีวิต นำไปสู่การเป็นอยู่ที่ดีในอนาคตได้ สอดคล้องกับปกรณกิตติ ม่วงประสิทธิ์ และศิริณา จิตต์จรัส (2560, หน้า 74-91) ได้ศึกษาเรื่อง การจัดการศึกษาสำหรับเด็กด้อยโอกาส พบว่า การจัดการศึกษาสำหรับเด็กด้อยโอกาสมีความสำคัญในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ซึ่งเป็นไปตามเป้าหมายของอนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็กบทบัญญัติตามรัฐธรรมนูญ พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติที่จะมุ่งพัฒนาคนให้มีความเสมอภาค ดังนั้น การจัดการศึกษาที่เหมาะสมกับความต้องการพิเศษของเด็กด้อยโอกาสในแต่ประเภทสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในสังคม และที่สำคัญคือการทำให้การเรียนรู้ในห้องเรียนและนอกห้องเรียนเปลี่ยนเป็นความรู้เพื่อนำไปสู่การมีงานทำของนักเรียน ซึ่งสถานศึกษาควรเปิดโอกาสให้ชุมชน องค์กรภาครัฐและเอกชนได้มีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา และการสร้างเครือข่ายกับหน่วยงานที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะ เช่น วิทยาลัยการอาชีพหรือวิทยาลัยอาชีวศึกษาในพื้นที่ หรือศูนย์การศึกษาพิเศษ รวมถึงนักบำบัดต่างๆ อาทิ นักกายภาพบำบัด นักบำบัดการพูด นักกิจกรรมบำบัด เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้เฉพาะบุคคลให้ตรงกับความต้องการของนักเรียนในแต่ละกลุ่ม การพัฒนาหลักสูตรวิธีการเรียนรู้ให้เหมาะสมกับความต้องการของผู้เรียน การพัฒนาครูและบุคลากรให้มีความรู้ในการจัดการสอนและความรู้เฉพาะเกี่ยวกับความต้องการของนักเรียนเป็นรายบุคคล การปรับปรุงอาคารสถานที่ให้มีความเหมาะสมกับความต้องการของนักเรียนและเหมาะสมกับวิธีการเรียนรู้สำหรับเด็กด้อยโอกาสในแต่ละประเภท

2. การบูรณาการหลักสังคหวัตถุ 4 กับการพัฒนาผู้ด้อยโอกาสในจังหวัดขอนแก่น ด้านการส่งเสริมเข้าร่วมกิจกรรมสังคม การทำตัวให้เข้ากันได้ เป็นเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุขกัน ไม่เอาเปรียบร่วมเผชิญ และแก้ปัญหาเพื่อประโยชน์สุขร่วมกัน ไม่ถือเราถือเขา รู้จักผูกมิตรกับผู้อื่น เช่น ในยามที่ตนตกทุกข์ได้ยากก็ไม่ทอดทิ้งยังช่วยเหลือ ย่อมเกิดความสุข และความสามัคคีในหมู่คณะ การสังคมสงเคราะห์ตามแนวทางพระพุทธศาสนา คือ การยึดเหนี่ยวจิตใจ ประสานหลุ่มนใจให้รวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หรือการให้สังคมเกาะกุมค้ำค้ำกันอยู่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่แตกไม่กระจัดกระจาย ดังนั้น ความมุ่งหมายของสังคม สงเคราะห์ จึงไม่เป็นเพียงเอาอะไรไปให้เขา ไม่ใช่เอาบริการไปให้เขา ทรัพย์สินเงินทองไปให้แต่หมายถึงการทำให้สังคมรวมใจกันผนึกยึดเหนี่ยวกันไว้ได้ การสังคมสงเคราะห์ จึงเป็นการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ที่ช่วยเหลือตนเองไม่ได้ เพื่อให้เขาสามารถช่วยเหลือตนเองได้ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับหลักพุทธธรรมในทางพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรงวางหลักแห่งการสงเคราะห์ไว้ และสามารถนำมาใช้ในงานสังคม สงเคราะห์ได้เป็นอย่างดี สอดคล้องกับพระครูธรรมบาลพิจิตร ธมฺมวิจิโต (ยอยอด) (2560, หน้า 194-204) ได้ทำการวิจัยเรื่อง กระบวนการพัฒนาชุมชนเข้มแข็งตามหลักพุทธธรรมของจังหวัดศรีสะเกษ ว่าหลักพุทธธรรมที่ใช้ในการพัฒนาชุมชนเข้มแข็งของจังหวัดศรีสะเกษ พบว่า มีหลักพุทธธรรม 5 หลักพุทธธรรม ประกอบด้วย 1) หลักศีล 5 ตามโครงการหมู่บ้านรักษาศีล 5 2) หลักไตรสิกขา 3) หลักพรหมวิหารธรรม 4) หลักสาราณียธรรม 6 และ 5) หลักสังคหวัตถุ 4 และแนวทางการพัฒนาชุมชนเข้มแข็งตามหลักพุทธธรรมของจังหวัดศรีสะเกษนั้นมี 5 แนวทางคือ 1) การสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนตามหลักพุทธธรรมด้วยการเพิ่มขีดความสามารถในการเลือกทางและทางเลือกให้สมาชิกในชุมชน และสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในเรื่องที่มีผลกระทบต่อชีวิตกับสมาชิกในชุมชน 2) กำหนดกรอบความร่วมมือ และให้สมาชิกในชุมชนมีความสัมพันธ์กันช่วยเหลือเกื้อกูลกันสร้างความมั่นคงปลอดภัยจากอันตรายในชีวิตทรัพย์สิน 3) พัฒนาเศรษฐกิจชุมชนและคุณภาพชีวิตบนฐานพุทธธรรมเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและการใช้ทุนทางเศรษฐกิจ ทางสังคมและทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีคุณภาพเพื่อสร้างภูมิคุ้มกันลดรายจ่าย สร้างรายได้ และการแก้ปัญหาความยากจนอย่างบูรณาการ 4) การพัฒนาศักยภาพทรัพยากรมนุษย์สร้างระบบการเรียนรู้ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมค่านิยมของคนในชุมชนสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการพัฒนาคนและสังคมพิจารณาในเรื่องของความมั่นคงและความปลอดภัยทางสังคม รวมทั้งบทบาทของภาคี ต่อการพัฒนาสังคมที่จะส่งเสริมและเอื้อต่อการจัดการคุ้มครองทางสังคมให้ประชากรอย่างทั่วถึง เกิดความมั่นคงในการดำเนินชีวิต และ 5) ปรับโครงสร้างระบบการบริหารจัดการ ที่มีผลกระทบทั้งในเชิงบวกและลบต่อการพัฒนาเรื่อง เช่น การกำหนดนโยบายการบริหารจัดการนโยบายและงบประมาณด้านสังคม รวมทั้งความเป็นธรรมของการจัดสรรทรัพยากรซึ่งส่งผลต่อการพัฒนาสังคม ประกอบด้วยปัจจัยสำคัญ

3. การบูรณาการหลักอิทธิบาท 4 กับการพัฒนาผู้ด้อยโอกาสในจังหวัดขอนแก่น ด้านการส่งเสริมงานและอาชีพ ส่งเสริมให้ผู้ด้อยโอกาส ประกอบอาชีพสุจริต แนะนำในการประกอบวิชาชีพตาม ที่ผู้ด้อยโอกาสมีความถนัดและให้มีความพอใจ เต็มใจ มีความหมั่นเพียรในการทำงาน มีความเอาใจใส่ ในการทำงาน และเข้าใจหลักในการทำงาน เพื่อจะได้ไม่ทำงานผิดพลาดและงานสำเร็จตามเป้าหมายที่ ได้วางไว้ จนประสบความสำเร็จในที่สุด สอดคล้องกับกรณีศึกษา กุศุดเรื่อ (2563, หน้า 120-132) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การพัฒนาระบบภาคีเครือข่ายอาชีพสำหรับเด็กและเยาวชนของศูนย์ฝึกและอบรม เด็กและเยาวชน ว่าการกลับคืนสังคมของเรือนจำกลางฉะเชิงเทรา พบว่า 1) สภาพปัจจุบัน และปัญหา ของการมีส่วนร่วมเพื่อคืนคนดีสู่สังคมระหว่างศูนย์ยุติธรรมชุมชนและเรือนจำกลางฉะเชิงเทรา คือ สังคม มีทัศนคติในด้านลบต่อผู้ต้องขังที่ได้รับการปล่อยตัว การประสานของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ยังไม่มี ประสิทธิภาพ ไม่มีงานรองรับหลังจากที่ผู้ต้องขังพ้นโทษ สื่อ ข่าวสารที่สังคมได้รับเกี่ยวกับผู้ต้องขัง ที่พ้นโทษเป็นไปในด้านลบ ตลอดจนปัญหาที่สังคมไม่ตระหนักถึงความจำเป็นของการมีส่วนร่วมในการ คืนคนดีสู่สังคม 2) รูปแบบที่เหมาะสมในการมีส่วนร่วม ประกอบด้วย การเตรียมความพร้อมก่อนปล่อย ในเรื่องการพัฒนาทักษะฝีมือแรงงาน การรับรองความประพฤติให้กับผู้ต้องขังที่ได้รับการปล่อยตัว การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมทั้งในระหว่างต้องโทษ และหลังพ้นโทษ การประสานงานระหว่างเรือน จำ และศูนย์ยุติธรรมชุมชน ตลอดจนการเสริมสร้างทัศนคติที่ดีต่อผู้ต้องขัง และ 3) การประเมินรูปแบบ การมีส่วนร่วม พบว่า รูปแบบดังกล่าวสามารถนำไปพัฒนาการมีส่วนร่วมระหว่างศูนย์ยุติธรรมชุมชน และเรือนจำกลางฉะเชิงเทราในการคืนคนดีสู่สังคมอย่างมีประสิทธิภาพ

4. การบูรณาการหลักทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ 4 กับการพัฒนาผู้ด้อยโอกาสในจังหวัดขอนแก่น ด้านการเปิดโอกาสทางเศรษฐกิจ ส่งเสริมให้ผู้ด้อยโอกาส ประกอบอาชีพสุจริต แนะนำในการประกอบ วิชาชีพตาม ที่ผู้ด้อยโอกาสมีความถนัดและให้มีความหมั่นเพียรในการทำงานนั้นๆ จึงจะเกิดผลดี ให้ความรู้ ในด้านการใช้จ่าย โดยใช้จ่ายในสิ่งที่ให้เกิดผลดีมากที่สุดและรู้จักเก็บออมไว้ ให้ผู้ด้อยโอกาสรู้จักการคบ มิตรที่ดี ส่งเสริมให้ความรู้เกี่ยวกับการใช้ชีวิตแบบพอเหมาะสมควร รู้จักกำหนดรายได้และรายจ่ายเลี้ยงชีวิต แต่พอดี สอดคล้องกับวัชรภรณ์ จันทนกุล และสัญญา เคนาภูมิ (2559, หน้า 3-14) ได้ศึกษาเรื่อง แนวทาง การจัดสวัสดิการสังคมระดับชุมชนอย่างยั่งยืน พบว่า การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและ สังคมแห่งชาติที่ผ่านมาได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาเศรษฐกิจมากกว่ามิติอื่น ส่งผลให้สังคมไทยขาด ความสมดุลและนำไปสู่ปัญหา เช่น ความไม่เป็นธรรมของการกระจายรายได้ การบริการขั้นพื้นฐาน ฯลฯ การจัดสวัสดิการสังคมจึงเป็นปัจจัยหนึ่งเพื่อการป้องกันและแก้ไขปัญหาสังคมและให้โอกาสกับคนจนคน ด้อยโอกาสซึ่งเป็นเงื่อนไขในการลดปัญหาทางสังคม เป็นสิทธิพื้นฐานทางสังคม สร้างโอกาสให้กับคนจน บางกลุ่ม การแก้ไขความเดือดร้อนหรือบำบัดรักษาโดยใช้รูปแบบการสงเคราะห์ การป้องกันปัญหาซึ่งเน้น เรื่องการพัฒนาความรู้และการฝึกอาชีพ และการพัฒนาศักยภาพความคิดและจิตใจ การจัดสวัสดิการสังคม

ที่ครอบคลุมถึงการสังคมสงเคราะห์ การประกันสังคม และบริการสังคม โดยที่ผ่านมาการจัดสวัสดิการสังคมของภาครัฐได้มีการดำเนิน การในรูปแบบของการช่วยเหลือสงเคราะห์ เป็นเงินและสิ่งของเพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนเฉพาะหน้าซึ่งถือว่าไม่ตอบสนองปัญหาและความต้องการของประชาชนอย่างแท้จริง ส่งผลให้ประชาชนไม่สามารถพัฒนาตนเองได้ ต่อมาการจัดสวัสดิการสังคมโดยภาครัฐได้พัฒนาเป็นรูปแบบของโครงการพัฒนาสังคมและสวัสดิการสังคมตามนโยบายของรัฐเพื่อเป็นการส่งเสริมและพัฒนาให้ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น โดยการจัดสวัสดิการในชุมชนเกิดจากการสร้างหลักประกันทางสังคมของคนในชุมชนรูปแบบ เช่น สิ่งของเงินทุน น้ำใจ ซึ่งมีการจัดเป็นกองทุนในการช่วยเหลือกันในด้าน ซึ่งล้วนสร้างขึ้นจากฐานความคิดทางศาสนา ภูมิปัญญาวัฒนธรรมท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

5. การบูรณาการหลักสุจริต 3 กับการพัฒนาผู้ด้อยโอกาสในจังหวัดขอนแก่น ด้านการส่งเสริมเสรีภาพและความยุติธรรม ได้แก่ กายสุจริต ความประพฤติชอบ ความประพฤติสุจริตทางกาย วาจาสุจริต ความประพฤติชอบด้วยวาจา มโนสุจริต ความประพฤติชอบด้วยใจ สุจริตทั้ง 3 ประการเป็นหลักพุทธธรรมที่ทำให้คนให้เจริญขึ้นพร้อมทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ กล่าวคือเป็นคนคิดดี พูดดี ทำดี นั่นเอง สอดคล้องกับผดุงเกียรติ แจ่มแจ้ง, รัชชนันท์ อิศรเดช และประณต นันทิยะกุล (2567, หน้า 92-106) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนตามหลักสุจริต 3 ในตำบลมาตาบุตร อำเภอมือง จังหวัดระยอง พบว่า โดยการใช้ปฏิบัติตามกฎหมายและกฎกติกาการเลือกตั้ง การประท้วงเพื่อเรียกร้องสิทธิที่พึงได้ตามที่กฎหมายกำหนด ด้วยวาจาที่เป็นธรรม เป็นกลาง การเป็นผู้สื่อสารที่เป็นประโยชน์ต่อท้องถิ่น และสังคมในชุมชน การอยู่ร่วมกันในสังคม โดยมีเจตนาดีต่อสังคมส่วนรวมต่อหลักการปกครอง ในการไปใช้สิทธิพิจารณานักการเมืองจากผลงานอย่างเป็นกลาง มีเหตุผลให้โอกาสในการทำงาน ติดตามความเคลื่อนไหวทางการเมืองและวิเคราะห์แยกแยะด้วยเหตุด้วยผล

6. ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ผู้ด้อยโอกาสเป็นผู้ที่ประสบปัญหาความเดือดร้อน ซึ่งจะต้องอาศัยหน่วยงานที่มีความเกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชนเข้ามาช่วยเหลือให้ผู้ด้อยโอกาส และได้รับ การศึกษาที่ดี มีสุขภาพกายใจที่แข็งแรง มีสิทธิ์ด้านการเมือง ด้านกฎหมาย เข้าใจวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้ จึงจำเป็นต้องอาศัยหลักพุทธธรรมมาบูรณาการเพื่อพัฒนากลุ่มคนเหล่านี้ให้มีชีวิตที่ดีขึ้นได้

2. ข้อเสนอแนะเชิงการปฏิบัติ

2.1 ควรมีการพัฒนาผู้ด้อยโอกาสด้านการศึกษาและการอบรม ด้านการส่งเสริมเข้าร่วมกิจกรรมสังคม ด้านการส่งเสริมงานและอาชีพ ด้านการเปิดโอกาสทางเศรษฐกิจ และด้านการส่งเสริมเสรีภาพและความยุติธรรม โดยการนำหลักพุทธธรรมมาบูรณาการในการพัฒนา

2.2 ควรจัดสรรงบประมาณอย่างต่อเนื่องในการพัฒนาผู้ด้อยโอกาส ทำให้มีความสามารถในการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง ให้มีความความรู้ เข้าสู่สังคมได้ มีงานอาชีพ มีรายได้และมีอิสระภาพในการดำเนินชีวิตบนพื้นฐานของศีลธรรม และไม่ผิดกฎหมายบ้านเมือง มีศักยภาพที่จะเปลี่ยนกลุ่มผู้ด้อยโอกาสให้กลายเป็นกลุ่มชุมชนเข้มแข็ง

3. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

3.1 ควรศึกษาเปรียบเทียบหลักการบูรณาการหลักพัฒนาระหว่างปรัชญาตะวันตกและปรัชญาตะวันออก

3.2 ควรศึกษาการบูรณาการกับการพัฒนาด้านร่างกาย ด้านจิตใจ ด้านสังคม

3.3 ควรศึกษาวิเคราะห์การบูรณาการหลักพุทธธรรมกับการพัฒนาการบรรลุเป้าหมายทางโลกและทางธรรม

7. องค์ความรู้ที่ได้รับ

จากการวิจัยการบูรณาการหลักพุทธธรรมกับการพัฒนาผู้ด้อยโอกาสในจังหวัดขอนแก่น ทำให้ผู้วิจัยได้รับองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับการบูรณาการหลักพุทธธรรมกับการพัฒนาผู้ด้อยโอกาสในจังหวัดขอนแก่น ที่เรียกว่า Model TEPR ประกอบด้วย 1) เป้าหมาย (Target) คือผู้ด้อยโอกาส 5 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มยากจน กลุ่มไร้บ้าน กลุ่มไร้สัญชาติ กลุ่มผู้พันโทช และกลุ่ม HIV/เอดส์ 2) รายด้าน (Each side) จะต้องพัฒนาเป้าหมาย (Target) 5 กลุ่ม ให้ครบทั้ง 5 ด้าน ได้แก่ ด้านการศึกษาและอบรม ด้านสังคม ด้านอาชีพ ด้านเศรษฐกิจ และด้านความยุติธรรม 3) หลักพุทธธรรม (Principles) 5 ประการ ที่นำมาใช้ประกอบกับการพัฒนารายด้าน (Each side) ได้แก่ วุฑฒิธรรม สังคหวัตถุ อิทธิบาท ภิภูมิมกัตถะ และสุจริต 4) ผลลัพธ์ (Result) ที่เกิดจากการพัฒนาเป้าหมาย (Target) 5 กลุ่ม ตาม 5 รายด้าน (Each side) ด้วยหลักพุทธธรรม (Principles) 5 ประการ จึงได้ผลลัพธ์ 5 ข้อ ได้แก่ การพัฒนาตนเองในทางที่ดี การอยู่ในสังคมที่ดี การประสบความสำเร็จ การมีรายได้ ความสุข ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้รับ

เอกสารอ้างอิง

- กรรณิกา กุกุดเรือ. (2563). การพัฒนาระบบภาคีเครือข่ายอาชีพรอบตัวสำหรับเด็กและเยาวชน ของศูนย์ฝึกและ
อบรมเด็กและเยาวชน. วารสารวิชาการอาชีวศึกษาและนิติวิทยาศาสตร์ โรงเรียนนายร้อยตำรวจ,
6(1), 120-132. [https://so02.tci-thaijo.org/index.php/forensic/article/view/2397
37/164757](https://so02.tci-thaijo.org/index.php/forensic/article/view/239737/164757)
- ฐานเศรษฐกิจดิจิทัล. (2565). เปิดสถิติ “คนจน” ปี 2565 จังหวัดไหนพัฒนาดีสุด-แย่ลง. เข้าถึงได้จาก
<https://www.thansettakij.com/economy/514306>
- ปกรณกิตติ ม่วงประสิทธิ์ และศิริณา จิตต์จรัส. (2560). การจัดการศึกษาสำหรับเด็กด้อยโอกาส. วารสาร
ศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 15(2), 74-91. [https://so02.tci-thaijo.org/index.php/
suedujournal/article/view/174915/125188](https://so02.tci-thaijo.org/index.php/suedujournal/article/view/174915/125188)

- ผดุงเกียรติ แจ่มแจ้ง, ธีชนันท์ อิศรเดช และประณต นันทิยะกุล. (2567). การมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนตามหลักสุจริต 3 ในตำบลมาตาพุด อำเภอเมือง จังหวัดระยอง. *วารสารสหวิทยาการนวัตกรรมปริทรรศน์*, 7(6), 92-106. <https://so04.tci-thaijo.org/index.php/jidir/article/view/274864/185660>
- พระครูธรรมบาลพิจิตร ธมฺมวิจิโต (ยอยอด). (2560). หลักพุทธธรรมที่ใช้ในการพัฒนาชุมชนเข้มแข็งของจังหวัดศรีสะเกษ. *วารสาร มจร อุบลปริทรรศน์*, 5(1), 194-204.
- พระราชวรมนี (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2563). *พระพุทธศาสนากับสังคมไทยปัจจุบัน*. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ชุด 45 เล่ม*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วัชรภรณ์ จันทนกุล และสัญญา เคนาภูมิ. (2559). แนวทางการจัดสวัสดิการสังคมระดับชุมชนอย่างยั่งยืน. *วารสารวิจัยกับการพัฒนาเชิงพื้นที่*, 8(4), 3-14. <https://so01.tci-thaijo.org/index.php/abcjournal/article/view/95492/74593>
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2565). *รายงานการประชุมคณะกรรมการเพื่อการพัฒนายั่งยืน ครั้งที่ 1/2565*. เข้าถึงได้จาก https://sdgs.nesdc.go.th/wp-content/uploads/2023/02/20230202_รายงานการประชุม-กพย.-ครั้งที่-1-2565.pdf

